

Kovács Sándor¹

Kozma Gergely és Körmöczi János meghiúsult nyomdaalapítási kísérlete²

V. Ecsedy Judit³ 2021-ben megjelentetett, gazdagon illusztrált kötete átfogó igénnyel mutatja be a magyarországi könyvnyomtatás történetét 1830-ig.⁴ A munka részletesen tárgyalja az unitárius könyvnyomtatás történetét, felhasználva azokat a hiánypótló tanulmányokat, amelyek az utóbbi években születtek az unitárius nyomdák működéséről.⁵ Jól ismert tény, hogy az unitárius közösség 1571 és a 18. század vége között nem rendelkezett saját nyomdával, így műveik kiadását csak „folytonos ügyeskedéssel” tudták biztosítani.⁶ A 17–18. század for-

<https://doi.org/10.64468/KERMAGV.2025.3.03>

¹ Kovács Sándor (Brassó, 1968) a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet Unitárius Karának egyháztörténet-tanára. Elérhetősége: sandorkovacs@unitarius.org.

² A „... mekkora hátramaradás kézírásban heverő könyveinknek ki nem adhatása...”. *Unitárius nyomdaalapítási kísérlet 1814-ben* című tanulmány javított másodközlése. Első megjelenése: KOLUMBÁN Vilmos József, szerk., *Az iskolák fölöttébb szükséges voltáról. Egyháztörténeti tanulmányok* 32. (Kolozsvár: Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet – Egyetemi Műhely Kiadó, 2022), 305–324.

³ A tanulmány kéziratát elolvasta Vizkelety Andrásné Ecsedy Judit nyomdász- és könyvtörténész, hasznos észrevételeit hálásan köszönöm.

⁴ V. ECESEDY Judit, *A könyvnyomtatás története Magyarországon a kézisajtó korában 1473–1830* (Budapest: Kossuth Kiadó, 2021).

⁵ PERGER Péter, „Újabb adatok a kolozsvári unitárius nyomda történetéhez”, *Keresztény Magvető* 124., 1. sz. (2018): 128–151.; MOLNÁR Dávid, „Unitárius könyvnyomtatás a gubernium idején”, *Keresztény Magvető* 124., 1. sz. (2018): 100–127.

⁶ Balázs Mihály ezt több tanulmányában is hangsúlyozta, de nemzetközi fórumokon még mindig nem tudatosult. Lásd: BALÁZS Mihály, „Néhány megjegyzés Heltai imádságos könyvének utóéletéről”, *Prózaí Kegeységí műfajok*, *Studia Literaria* 52., 3–4. sz. (2013): 298.

dulóján megvásárolt ún. Kmita- vagy Lengyel Andrásné-féle nyomda mindössze egy szűk évtizedig, 1696–1703 között működött. Felszerelését a Rákóczi-szabadságharc idején a főtéri templom sekrestyéjében őrizték, majd 1716-ban a katolikus restauráció során a templommal együtt lefoglalták. Az unitárius közösség hiába követelte vissza, végül a nyomdát is elveszítette.⁷ Az unitárius egyház történelme folyamán, néhány szerencsés évet leszámítva, nem rendelkezett nyomdával, ami részben magyarázza, hogy dogmatikai és kegyességi irodalmuk kéziratban maradt, és a nemzetközi tudományos diskurzus előtt mindmáig jórészt ismeretlen. Jelen tanulmány, valamint a közreadott függelék egy művelődéstörténeti szempontból is jelentős 19. századi unitárius nyomdaalapítási kísérletet ismertet.

1811 októberében huszonöt év püspöki szolgálat után Kolozsvárott elhunyt az unitárius egyház superintendense, Lázár István. Szolgálat a türelmi rendeletet követő évtizedekre esett, és nevéhez közel ötven templom újjáépítése vagy renoválása fűződik, köztük az 1796-ban felszentelt kolozsvári belvárosi templomé is.⁸ E korszak az unitárius egyház történetében a jelentős építkezések időszakát jelentette.

1812 júliusában a ravai zsinat résztvevői a belső megújulás eszméit képviselő teológust és filozófust, Körmöczi Jánost támogatták. Az ötvenes éveiben járó, egykor a göttingeni akadémián tanulmányokat folytató tudós élete delén már túl volt, jól érzékelte, hogy püspökké választása küszöbön áll. Ezt bizonyítja barátjához, Augusztinovich Pál bécsi hivatalnokhoz⁹ 1812. április 28-án írott levele, amelyben a közelgő eseményre utalva így fogalmazott: „Hát nem jönnél-e le a jövő zsinatra, mely Ravába lesz a jószágod mellett, hogy lennél te is jelen a pápaválasztáson. Barátom, úgy látom s úgy is érzem a körülállásokat, hogy a sors Jánosra esik, s azt kérdem, vajon remélhetjük-e a konfirmáltatást taxa nélkül, mert mű koldusok vagyunk, ezt valahogy ki kellene kalkulálni.”¹⁰ Az öniróniát sem nélkülöző sorok nem csupán a két barát bizalmas kapcsolatát tükrözik, hanem egyúttal rávilágítanak arra is, hogy a napóleoni háborúk okozta pénzromlás következtében az unitárius közösség súlyos anyagi gondokkal küzdött. Olyany-

⁷ V. ECESEDY Judit, *i. m.*, 235.

⁸ SZABÓ Dezső, „Templomépítés az unitárius egyházban a türelmi rendeletet követő 30 esztendő alatt”, *Keresztény Magvető* 87., 3. sz. (1981): 157–177.

⁹ Augusztinovich Pál életrajzát Buzogány Áron foglalta össze és olvasta fel az unitárius jótévedők ünnepén a kolozsvári kollégiumban 1868. június 11-én. Augusztinovich kiterjedt levelezését az unitárius egyház kolozsvári gyűjtőlevéltára őrzi.

¹⁰ Augusztinovich-csomó. Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára (MUEKvGyLt).

nyira, hogy a püspököt megerősítő diploma taxájának előteremtése is komoly problémát jelentett. Augusztinovich Pál biztos volt abban, hogy barátját választják püspökké, a zsinat előtt egy hónappal így írt neki: „Kételkedem, hogy ezen levelem már tégedet Kolozsvaratt béérjen, talám Ravában lészesz azalatt, azhol a votumok többsége és a Szentléleknek munkálkodása reád várokozik. Qui episcopatum desiderat bonum opus desiderat. Qui eum obtinet bene ambulat. [Aki püspökséget akar, jót akar. (1Tim 3,1) Aki megszerzi jól jár vele.] Csak az a kár, hogy nincs vagy két dominium annak püspöki pálcája alatt ugyancsak, én így is aggratulálok kedves barátom néked, és óhajtom, hogy contentumok között számos esztendőig viselhessed aztat.”¹¹ A választás után hasonló hangnemben folytatta: „... superintendensi szent hivataladban élj hosszas, számos esztendőket contentummal, és viselhessed a püspöki botot mind magadnak, mind alattad valóidnak meglegedésére. Csak az a nagy kár, hogy nincsen ahhoz ragasztva vagy egy püspöki dominium, ahonnan kitelnék bővön mindenekre és úgy az confirmatióra megkívántató taxákra is a fundus.”¹² Egy hónappal később 1812. október 2-án keltezett levelében pedig így referált: „A te felkenettetésedről való guberniális információ ide még nem érkezett. Midőn eljön, azon leszünk barátom, hogy ratihabeáljuk a te pápaságodat. És hogy hová hamarabb kaphassad is diplomádat, az aurea bullát, melynek erejénél fogva osztán, ha mit megkötsz, a meg lesz kötve, és ha mit megoldasz, bezzeg meg leszen oldva s osztogathatod bátorságosan az indulgentiákat.”¹³

A frissen felkent püspök iránti bizalmat kihasználva, a Kazinczyval is levelező, de műfordítóként is számontartott Kozma Gergely (1774–1849) szentgericei pap¹⁴ 1812 decemberében a szabédi parciálison¹⁵ előrukkolt egy „könyvnyomtató műhely” felállításának tervével. A Maros körüli lelkészek támogatását maga mögött tudva, kiváló retorikával megszerkesztett levélben a püspök és a konzisztórium elé tárta elképzelését. A konzisztórium 1813. január 4-én tartott gyűlésében felolvasták és megtárgyalták a betérjesztett javaslatot, majd úgy határoztak, hogy

¹¹ Augusztinovich levele Körmöczihez, 1812. jún. 9. Kézirat, Augusztinovich-csomó, MUEKvGyLt.

¹² Augusztinovich levele Körmöczihez, 1812. szeptember 15. Kézirat, Augusztinovich-csomó, MUEKvGyLt

¹³ Uo.

¹⁴ Életrajzát lásd KOZMA Ferenc, „Kozma Gergely 1874–1849 (Életrajz, irodalmi történeti adalékokkal)”, *Keresztény Magvető* 11., 1. sz. (1876): 15–61.

¹⁵ Parciálisnak az egyházköri gyűlést nevezték.

kiküldik véleményezésre minden egyházkörbe.¹⁶ A levél eredetije nem maradt fenn a státus levéltárban, szerencsére az erdélyi unitárius egyház történetét¹⁷ folytató Kozma János, aki nem mellesleg a javaslattevő Gergely testvére, bemásolta azt a *História* harmadik könyvének harmadik kötetébe.¹⁸ A levél szerzője pontosan megindokolta, hogy miért van szüksége az unitárius státusnak az officinára. Mindenekelőtt azért, hogy a felekezet nagyjainak kéziratban maradt műveit, az ún. „szimbolikus” könyveket kiadhassák.

Talán érdemes röviden szemügyre venni, hogy Szentábrahám *Summájának* magyar fordításán kívül,¹⁹ amit egyébként édesapja, Kozma Mihály ültetett át magyar nyelvre, mit tartott méltónak és fontosnak a kinyomtatattásra: elsőként Dersi Gergely István 1717-ben írott *Tractatus Theologico Diacriticus* című hitvédelmi munkáját. Az igen nagy népszerűségnek örvendő kéziratról több másolat készült. A magyar fordítását *Magyar Diacrisis: vagy az Isten s Isteni dolgok felől elmésen s fontos ítélet tétellel értekező munkácska* címen 1747-ben Gejza József készítette el.²⁰

A *Diacrisis* mellett Árkosi Tegző Benedek imádságos könyve kiadását javallotta. Az Árkosi által 1659 körül összeállított, a remonstráns szerzőket előszere-ttel idéző *Hetedszaki imádságok...* fontos szerepet töltött be az unitárius lel-készképzésben. 1733-ban a konzisztórium elrendelte, hogy: „Az Árkosi Benedek

¹⁶ A jegyzőkönyvbe nem másolták be a konzisztóriumhoz küldött levelet, csupán felol-vasták, majd a tervezetet kiküldték az egyházkörök lelkészeinek véleményezés végett. Lásd az 1813. január 4-én Kolozsvárott tartott ülés jegyzőkönyvét: *Protocollum Generale Consistorium VIII.* 1812–1816, 153. (kézirat, MUEKvGyLt).

¹⁷ Az erdélyi unitárius egyház történetét Kénosi Tőzsér János és Uzoni Fosztó István állították össze és írták meg a 18. században, ezt folytatták a Kozmák.

¹⁸ Jelzete: Fondul 461. Gimnaziul Unitarian Cristuru Secuiesc. II. Seria manuscrise, nr. 40. 1825. Marosvásárhelyi Állami Levéltár. A *História* kontinuatorairól lásd HOFFMANN Gizella, „Az erdélyi unitárius egyház legendás egyháztörténeti kéziratáról”, in *A reformáció kincsei III. (A protestáns kiségyházak Magyarországon)*, szerk. KOLLEGA TARSOLY István és KOVÁCS Eleonóra (Budapest: Tarsoly Kiadó, 2017), 77–79.

¹⁹ A fordítást Kozma Mihály – János és Gergely apja – készítette 1788-ben, a latin nyelvű *Summa* megjelenése után. Kiadását is szorgalmazták, végül nem az ő fordítása, hanem a Derzsi Károlyé jelent meg szinte másfél századdal később.

²⁰ *Magyar Diacrisis vagy az isteni dolgok felől elmésen s fontos ítélet tétellel értekező munkácska, mely is magában foglalja az Erdély országi négy bévött vallásoknak fővebb cik-kelyeit, s fundamentumit. Készítettett penig azok kedvéért, kiknek vagy nagyobb könyveik nincsenek, mellyekből ezeket kinatulják: vagy talám kevesebb idejek, mint sem ezeknek a na-gyobb könyvekből való kiforgatására kívántatnék Dersi István által. Deákból magyarra for-dítatott Gejza József által, aetatis 22. az 1764dik esztendőnek fogytán.* Kézirat. Kolozsvári Akadémiai Könyvtár Kézirattára. Jelzete: MsU 359.

magyar munkája pedig légyen minden censurára menő atyafival, mely magáé és nem másé legyen, mivel ennek elötte való időkben is imponáltatott volt, hogy minden mester atyafiak leírják, olvassák és tanulják.”²¹

A teológiai művek mellett az ún. *Manducatiót*, a házasság körüli eljárásokat és egyházi törvényeket összefoglaló kéziratot, illetve az Agh István-féle *Ágenda*²² kiadását tartotta fontosnak. Legalább ekkora jelentőséget tulajdonított a professzorok jegyzetei kiadásának, hogy megkímélje a diákok szűk idejét a praelektciók és manuálisok örökös másolásának terhétől.

Az unitárius nyomda költségeit Kozma Gergely tervezete szerint a belső rend – papok és iskolamesterek – lett volna hivatott előteremteni, és pedig úgy, hogy a háború befejezése után két vagy három jó termésű esztendőben önként megajánlott összeggel járultak volna hozzá a költségekhez. A hiányzó összeget pedig a felekezet mecénásaitól remélte megszerezni.

A tipográfia felállításával – a javaslattevő szerint – lehetőség nyílna arra, hogy az arravaló ifjak megkedveljék a nyomdász mesterséget, és „Státusunk sőt nemzetünk s hazánk dicsőségére is a Tóthfalusiak, Karatsok, Czetterek, Korék, Falkák, Berkenyek és Nagyok jeles serege általok is nevedeknek; (...) Mely, hogy nem képtelen reménység legyen, amaz Erős, Pap és Pethes nevű debreceni tanulókból lett jeles metszők újadon új tanúbizonyosságok”²³ Nagyon imponáló a szentgericei papnak a korabeli „nyomdaiparban” való tájékozottsága: a felsoroltak Bécsben, Budán, Pesten és Debrecenben működő betű- és rézmetszők voltak.

Kozma javaslatát a marosszéki lelkészi kar nemcsak aláírásával támogatta, hanem kötelezték magukat önkéntes megajánlásaik megfizetésére is. A konzisztórium számításai szerint mintegy 1500 rhénes forintot a mecénásoktól össze lehetett volna gyűjteni, ezt egészítették volna ki a belső emberek.

A frissen választott püspök örömmel támogatta a javaslatot. 1814-ben már-már megvalósult a tipográfia megalapítása, ugyanis Döbrentei az *Erdélyi Magyar Múzeum* első kötetének kinyomtatását követően értékesítette Pesten öntetett kiváló minőségű új betűit. A püspök az erdélyi származású, Bécsben és Budán is dolgozó fametsző, rézmetsző és betűmetsző Bikfalvi Falka Sámuel tanácsára

²¹ KÉNOSI TŐZSÉR János – UZONI FOSZTÓ István, *Az erdélyi unitárius egyház története II.*, ford. MÁRKOS Albert, s. a. r. HOFFMANN Gizella, KOVÁCS Sándor és MOLNÁR B. Lehel (Kolozsvár: Erdélyi Unitárius Egyház, 2009), 253.

²² BÁRTH Dániel, „A történeti szokáskutatás kora újkori forrásai: az unitárius szertartáskönyvek”, in *Népi vallásosság a Kárpát-medencében 7.*, szerk. S. LACKOVITS Emőke, SZŐCSNÉ GAZDA Enikő (Veszprém: Veszprém Megyei Múzeumok Ig., 2007), 213–230.

²³ Lásd a függelékben.

hallgatva 1200 rhénes forintért megvásárolta Döbrentei Gábor 6 mázsa 18 fontot kitevő betűkészletét. A sajtó felállítására mintegy 3000 forintba került volna, és Körmöczi eltökélt szándéka volt, hogy mielőtt „az a gyászos század, mely dicsőséges templomunktól, typográfiáinktól erőhatalommal megfosztatott vala, lefolyna”, új temploma és nyomdája is legyen a közösségnek. 1814 decemberében így írt Kozma Gergelynek: „Én azon leszek, hogy az 1815. évben sajtónk meginduljon.” A közeli „megindulás” reményében a kollégium egyik szobájában raktározták el a megvásárolt betűket, a nyomtatáshoz azonban meg kellett szerezni a Gubernium engedélyét is, ez pedig teljesíthetetlen feladatnak bizonyult. 1815 első felében folyamodtak először engedélyért.²⁴ A Gubernium 1815. március 30-án az 1773. október 23-án kiadott királyi rendelkezésre hivatkozva elutasította a kérelmet.²⁵ Mária Terézia 1786. sz. alatt kelt rendelete kimondta, hogy: „ezentúl legfelsőbb engedelem nélkül új könyvnyomda fel ne állíttassék, s ha valamely magánnyomda tulajdonosának férfiága kihalna, a kir. kormányzék jelentést tegyen, vajon az illető könyvnyomda további fennállása, a helybeli körülményeknél fogva a közönségre nézve hasznos-e, és annak jövedelméből a könyvnyomdászok illő ellátása várható-e? (...) a nyomdászok – nyomda elkobzásának terhe alatt – semmi iratot vagy könyvet, mielőtt azt az illető cenzor jóvá nem hagyta volna, sajtó alá bocsátani ne merészkedjenek.”²⁶ A Gubernium tehát a korábbi rendeletre hivatkozva tiltotta meg az „új typográfia” üzembe helyezését,²⁷ s mert az unitáriusoknak 1773-ban nem volt nyomdájuk, újat sem állíthattak fel.

A konzisztóriumban a végzést nem fogadták el, ezért május 20-án újabb feliratban kérték, hogy a „dekrétumot” ne alkalmazzák az egyházra, és a többi felekezethez hasonlóan a jogegyenlőség jegyében az unitáriusok is nyomdát tarthassanak fenn.²⁸ A Gubernium 1816. május 30-án kelt 2025. sz. rendeletében újfent az 1773-ban kiadott dekrétumra hivatkozott, és a konzisztóriumot annak betar-

²⁴ Prot. Gen. Cons. VII. 1812–1816. Lásd az 1815. január 4-én és 8-én felvett jegyzőkönyv 14. és 81. pontja alatt, 392., 427. Kézirat, MUEKvGyLt-ban.

²⁵ Lásd az 1815. 124 pont alatt.

²⁶ AIGNER Károly, *A könyvnyomdászat történetének vázlata*, hozzáférés: 2022. 10. 24., <https://mek.oszk.hu/10300/10304/10304.htm>

²⁷ Prot. Gen. VII. 1815. április 23-án tartott ülés jegyzőkönyve 124. pont alatt, 450. p.

²⁸ Uo. 141. pont alatt, 458. p. „Jelentessék a K. Guberniumnak, hogy ezen decretumbeli reguláztatás mint inkább privátusokat illető, közönségünket nem illetheti, hanem csak az újjonnan felállítandó typográfiákat érdekli, amidőn az unitaria religióbelielieknek a több religióbelieliekkel egyenlő jussok lévén, könyvnyomtatásbéli jussok vagyon, és annak, ha most nem is, de régebben gyakorlásban voltak. Mely jussnak gyakorlását a nemes ország rendjei is megengedték. Mellyek jelentése mellett kérettessék a K. Gubernium az e tárgyban ez esztendőben márc. 30-án 2222-dik szám alatt hozott decretumban említett

tására utasította. Ugyanebben az évben a püspök még egyszer megpróbálta megszerezni az engedélyt. A császár kolozsvári látogatása után egyéb sérelmeik beadásával a nyomda ügyét is megpróbálta dűlőre vinni. Körmöczi a nyomda körül kialakult áldatlan állapotról Augusztinovich Pált is tájékoztatta: „Mű a Döbrönte Gábor betűit megvásároltuk, s arról, hogy impedimcutumunk [sic!] tétessék tipográfiánk exitiójában nem is álmodoztunk, azonban egy de 30. 8bris, 1773-ban költ udvari rendeléssel akadály tétetett, kérésünket úgy adtuk Őfelsége eleiben, hogy a mű casusunk nincs obnoxialva ezen decretumi restrictióknak, azért méltóztassék Őfelsége münket felszabadítani az erectióra. Hogyha pedig obnoxialtatnak nézettetnek, méltóztassék konszenzust és privilegiumot adni a tipográfiára, mégpedig ex rationibus in Supplementum ad Gubernium Libello adductis sine taxa. Erről azt hallom, hogy rotunde minden esetre nézve deniáltatott, én ezt nem képzelhetem sua via, nem is tudok semmit.”²⁹ Az ügy 1817. december 2-án kelt 4154. sz. guberniumi rendelettel jutott nyugvópontra. Az engedélyt nem adták meg, pedig a Jára vizén már azt a helyet is kinézték, ahol a papírmalmot felépíthetnék.

Az unitárius kollégium szobájában – melyet aztán „typographia” néven emlegetett az ifjúság – még jó ideig őrizték a betűket, míglen eladták azokat, talán éppen a Katolikus Lyceumi Nyomdának. Az eladásról egyelőre nem került elő unitárius levéltári adat.

A nyomda ügye 1848-ban került ismét napirendre, de a forradalmi mozgolódások miatt a tervezés Csipkerózsika-álomba szenderült, hogy aztán néhány nyomdavasárlási javaslat csókjától a 20. században fel-felébredjen egy-egy hangzatos újságcikk erejéig.

Tóth György jogásznak az unitárius egyházi nyomdáról 1918-ban írott megállapítása ma is érvényes: „Jelszónak tetszetős, valóságnak ábránd. A mai nyomdai üzemek felszerelése teljesen kizárja, hogy a mi kicsiny egyházunk önálló nyomdát tudjon felállítani. Egy nyomda vagy igen jó üzlet személyes vezetés mellett, vagy nagy luxus reálfizetéssel. Nagyon jó volna, ha a nyomdát unitárius könyvnyomtatási célból olcsó árban igénybe vehetnők, de annyi nyomtatni valónk csakugyan nincs, hogy ezért saját költségünkön nyomdát tartsunk. A mezőgazdaság vezetése egyszerűbb feladat, s ez is nagyon nyikorogva megy. Hát még a nyomda mennyire nyikorogna! A jelszó alatt elérhető célból igyekezzünk

udvari decretumot reánk nem alkalmaztatni, és nekünk a typographiákat illető normatívumokat elküldeni.”

²⁹ Körmöczi Augusztinovichnak, 1818. február 6. Kézirat, Augusztinovich-csomó. MUEKGyLt

legalább annyit valóra váltani, hogy a főtanácsi bizottság által létesített nyomdai alapot növeljük minél nagyobbra, és a kamatból támogassuk a haszonnal nem járó értékes munkák kiadását. A Báthori István által elvett fejedelmi nyomda helyett igyekezzünk fejedelmi bőkezűséggel támogatni a fontosabb kiadványokat, s ekkor közelebb járunk a célhoz.”³⁰

Függelék

Kozma Gergely nyomdaalapítási terve 1812.³¹

[413r:] R. Gregorii Kozma de Kissolymos oriundi V. Ecclesiae Unitariae Sz. Geritzensis tunc Verbi Domini Ministri zelantis, pio erga Deum religionem et Statum Unitariorum in Transylvania florentem zelo ductus ut ratione erigendae in gremio unitariorum aliquando Tipographiae primi motoris memoriales ad Supremum Unitariorum Consistorium Claudiopolitanum humilissime submissae in sequentibus.

Szabéd, 1812. december 29.

Főtisztelendő Püspök és Elöl ülő Úr!

Méltóságos és Főtiszteletű Repraesentativum Consistorium!

Maroknyi szegény Státusunknak egy könyvnyomtató műhelyre, mely nagy szüksége légyen, a[z] nem tudhatja, ki a közjónak gyarapodása iránt érzéketlen, vagy annak az egyes személyek különös hasznába való nyomós befolyását által látni elég világtalan. Ezen szükségből származó rövidségek gyanánt ugyanis, hogy nem említsem (ama boldog emlékezetű főtisztelendő püspök Sz[ent]ábrahámi úrtól iratott, s minden vallásnak értelmesbjei előtt közkedvességet nyert könyörgéseknek³² és a Molnariana Grammatikáknak³³ elfogyását, deák theológiánknak, catechessisseinknek, confessioinknak, énekes könyveinknek mások által lenni szokott igen költséges kinyomtatását) – mekkora hátramaradás

³⁰ (t. gy.), „Unitárius nyomda”, *Keresztény Magvető* 53., 4. sz. (1918): 134.

³¹ Historia 40. 413. k. lelőhely: Marosvásárhelyi Állami Levéltár [A Magvetőben Kozma Ferenc közölt róla életrajzot, ezt is megemlítette, de a tervezetet nem látta, csak az ehhez fűzött megjegyzéseket. KOZMA Ferenc, *i. m.*, 54.]

³² SZENTÁBRAHÁMI LOMBÁRD Mihály, *Sok-féle szükségseinkhez alkalmaztatott könyörgések, mellyekkel minden rendű ember naponként, mint az idők és állapotok változnak, minden botránkozás nélkül gyakorolhatja magát az imádkozásban.* [h. n.] [Kolozsvár] 1746.

³³ Szenci Molnár Albert *Nova Grammatica Hungaricajára* utal, melyet az unitáriusok is használtak.

ama két grammatikából már rég célba vett egybeolvasztandó új grammatikának, úgy hütünk sorsossaitól régen óhajtott magyar theológiának, több kézírásban heverő szimbólikus és belső könyveinknek, mint nevezetesen a Diacrisisnek,³⁴ Árkosinak,³⁵ Manducationak,³⁶ Ágendának³⁷ stb. – s kivált mindnyájok felett, minden alsóbb klasszisnak s tisztelendő professzorainak tanítói kézikönyveiknek ki nem adhatása, s e miatt a tanulóink különben is elég szűk idejeknek a praectiók s manuálisok örökös irogatása súlyos terhétől való meg nem kímélhetése, szabadíthatása. Hozzájárulván még azon sokaktól értett panasz kútfejének el nem hárinthatása is: hogy ifjainknak szinte fele része deakul nem tud, mely fogatkozás, egyik legsorkalotasobb okának azt kellett nézni, hogy a tisztelendő professzor uraktól ki vett kézírásokat (mindenik magából az originálból nem írhatván; de ha szinte írhatna is) netalám az első hibáson a 2-ik abból hibásabban és az 3-ik, 4-ik, 5-ik, 6-ik még hovatovább sokkal hibásabban írják által; emiatt ámbátor romlik az írás s általa a nyelvtudhatás szüntelen többet szenved, hiányosodik, [413v:] de mégis e rossznak mindaddig elejét nem vehetni, valameddig a tanuló ifjúság kezében hibátlan, vagyis nyomtatott kézikönyvet nem adhatni. Úgy egy a mi papjaink s oskola mestereink által készítendő katedrai gyűjteménynek közre nem bocsáthatása, holott a különböző értelműeknek nyomtatott prédikációt, az azokat vallásunk cikkelyeihez való szabás nélkül vigyázatlanul mondogató tanító társaink, valamint azok is, kik a miénknek kézírásban kapott munkáikat hovatovább mind hibásabban írják által s mondják el érthetetlenül, mennyiszer botránkoztassák nyiltabb szemű hallgatóikat, sokak előtt tudva levő dolog.

Érzték e sorkalatos hijánosságot Státusunk boldogult Mecænassai eddig is, de rész szerént a Státus oltárára szánt értékeiket, a közelebbi nagyobb szükségnek elhárítására szentelték, rész szerént pedig ebbéli kegyes céljoknak végrehajtásában a Státusunkhoz mostoháskodó halál megelőzte, s ami fájdalmasabb, még idegen földön. Áldott legyen emlékezetek a késő maradéknál is, legyen szent nevek halhatatlan!!!

Némelyek érzik ma is, de közülök azoknak, kik ezen szükségesen könnyebíteni elég tehetősök, talám vagy gondolkozám sok módja, vagy szívek nincsen ahhoz

³⁴ Dersi Gergely István kéziratoss művéről, az 1717-ben íródott *Tractatus Theologico Diacriticus*ról van szó. Magyar nyelvre Gejza József fordította *Magyar Diacrisis: vagy az Isten s Isteni dolgok felől elmésen s fontos ítélet tétellel értekező munkácska* címen.

³⁵ Árkosi Tegző Benedek 1660 körül keletkezett *A hétteli minden napokra irattott és sokféle szükségünkben alkalmazott igen szép imádságos könyvről* van szó.

³⁶ A házasság körüli eljárásokat, egyházi törvényeket összefoglaló gyűjtőfogalom.

³⁷ Az „első” *Ágendát* Agh István állította össze, nyomtatásban nem jelent meg.

való formába öntve, vagy pedig Státusunkot boldogítani törekedő nagy lelkek más elintézést és szempontot nézett ki magának célja elérhetésére, akinek pedig értő s akaró tehetségek rajta segíteni kész volna, azoknak talám vállalk a többek vállainak összevetése nélkül, magokra hagyatva, vagy nem elég erősek ezen nagy és nemes terhet megbírni – vagy talám értékek, fájdalom! sokkal csekélyebb, mintsem házi legmértékletesebb szükségeinek kipótlására is elégséges volna. Mely szerént, mindnyájok mellett is a Státus typographiájának felállathatása a pium desideriumoknak helyére léssen lemásolhatatlan gyalázatunkra örökösön kárhozzatva.

Márpediglen, ha szörnyű gonoszság, mikor mód van benne, a haza jelesítésének elmulatása (*Patriam prodere, nefas, scelus contra cum possis, nolle illustrare*³⁸), amennyivel közelebbről érdekel Státusunk sorsa hazánk jelesebbétinél, éppen annyival léssen nagyobb gonoszsággá e részben is Státusunkon nem segíteni, holott mód vagyon benne, csak a vagyon hátra, hogy a Státus bátran nyúljon hozzája.

Semmi segedelem kútfőhöz bátrabban a Státus nem folyamodhatik, mind a tiszteletes papi rend hivatalbéli jövedelméhez, mely nélkül nekik örökre el kellett volna [414r:] lenniük, ha a Státus jól neveltetések módjáról, s ezen jövedelmekhez való juthatásra alkalmatossá létekről nem gondoskodott volna. S hát még az a nemesi *præorogativa* (melyet Europa irigy szemmel néz), s melyre őket hazánk törvényeinél fogva egyenesen Státusunk emelte, mekkora kincs. Ennek tetemes hasznai s könnyedségei nélkül az ellenkező esetben papi rendünk nagyobb részének el kellene lennie, sőt a nemes ágyból származott része is, ezen állapoton kívül léve sok ezáltal elkerült terheket kéntelenítettnek viselni.

Hátha azért a Státus Kormány Székének ezen Főtiszteletű Szent Gyűlésnek tetszenék elvégezni, hogy tiszteletes papi rendünk öszvességgel a leghathatósabb módon meghívattatnék olyan véggel, hogy az háború elvégződése után, 2 legtovább 3 bővebb termésű esztendőben (minden további esztendőkre léjendő kiterjesztés nélkül) ki ki a maga jövedelméből, annak mennyiségéhez képest, szabad akarata szerént bizonyos látható summát arra szentelni ne terheltelessék, hogy azzal Státusunk számára Kolozsváratt egy typographia állíttathassék. A két elsőbb esztendőbéli summa mihelyt begyűlne, a kereskedésnek valamely legfontosabb, s kárvallástól bátorságosabb neme által léjendő szaporítás végett bizonyos arra választandó személyekre bizattatván, hogy annál többre szaporodhatnék.

³⁸ Senecának tulajdonított mondás, helyesen: „*Patriam prodere nefas est, scelus contra nolle, dum possis, illustrare.*” (A hazát elárulni bűn, sőt inkább minden erőnkkel dicsőségre kell törekednünk.)

Mely nevedő summával, az 3-ik esztendei adomány is bégyűlvén, reménylem célt lehetne érni, vagy a nem érhetés esetében találatnának netalám olyan Mecenasok, kik a hijjánosság kipótlásával, a dicsőségből t[iszteletes] papi rendünkkel megosztozni örömmel fognának. Mely végre minden lelki tanítóinknak kötelességévé kellene tenni, hogy a nevezett esztendők közül valamelyikben, egy arra határozandó alkalmas üdőben a tárgyhoz intézett praedikáció mellett, a nevezett végre léjendő adakozásra a praedikáló székből minden ekléziáink híveit hathatósan meghívják, s azután a curátorokkal s egyházfiakkal egyetemben, lista írás mellett, házanként mindnyájokat megkeressék; ezen úton is szembetűnő summa fogna bizonyoson öszve gyűlhetni.

Ebben az áldozat tételben pedig senkinek, kivált papi szolgatársaink közül, kifogásra nem adhatna okot, sem a pénz becsének leesése, mert ez a milliókkal bíróktól fogva a fillértelen koldusig mindennel egyaránt közös tereh – különben is éppen e[z] tette a Státust is egyfelől ezen szükségnek önnön ereje által lehető elhárítására [414v:] elégtelenné – sem a közönséges drágaság, és megnehezbedett élet módja, mert a sokból adni valamit, sőt sokat is nem virtus, hanem a kevésből is láthatólag szálni valami keveset, kivált ilyen dicsőséges célra, e lenne ám virtus! Ezt dicsérte meg az Üdvezítő is, ama két fillért adott szegény özevegy asszonyban (Mk 12,42) a teli marokkal adakozóknál fellebb. Kinek reánk terjesztés végett hagyatott tudományát, ha példának való cselekedettel is meg nem igazoljuk – (Jk 2,17.18.24; 4,17; 1Pt 5,3; 1Jn 3,17–19) – papi nevünkre sem leszünk érdemesek, sem a papi társaságról méltatlanul elhíresített s példabeszéddé vált fősvénység indulatja; merthogy a különös haszonnak a közjóért való feláldozása és a földi vagyonnak mérték vagy szerfelett nem szeretése, virtus legyen – (1Kor 10,24) – magok praedikálják, s hát cselekedettel meghazudtolnák-e? Sem a tavalyi esztendőben Státusunk fundusa nevelésére tett adakozásnak emlegetése, merthogy a jótéteményben megrestülni nem szabad az apostol után (Gal 6,9) magok hirdetik; különben is a sokszorozott jótéteménynek gazdag aratás (2Kor 9,6) neve alatt ígért nagy jutalma, hogy avagy csak az önnön haszonkeresés ösztönénél fogva is újabb adakozásra ne indítsa, lehetetlen lévén ezek felett.

Milyen nyomós ok lehetne a t[iszteletes] papi rendre nézve ezen jövedelem-beli részecskéknek minden zúgolódás nélkül s visszavonás nélkül való feláldozására, avagy csak annak meggondolása is, hogy nemes országunk nagy tekintetű Státussai és rendei a közelebbi insurrectiora tett temérdek költségnek lefizetését midőn a nemesi karra s más birtokosokra rea roni elhatározták, ugyan akkoriban a t[iszteletes] papi rendünket, mint belső személyeket, azon feles költségből való részvételtől kegyelmesen megkimélleni méltóztattak – avagy tehát amit

édes hazánk köz oltalmára, annak sorkolatos törvényeinél fogva kéntelenek valánk feláldozni, hanemha nemes országunk gyűlése attól minket egyedül mentekké nem tészon vala – nem önként tennők-é le Státusunk szentséges oltára eleiben, hogy Státusunkot boldogabbá, jelesebbé, emlékezetünket a maradék előtt áldottabbá tehessük? Távol legyen! Hát az insurgált s mégis ma portióval újra terheltetett nemes székelység sorsának megfontolásában, nemde újabb ellene állhatatlan serkentő okot találhatni-é?

Különben is vagy gyermekes vagy magtalan ministerek fognák tenni ezen áldozatot: amazok tulajdon gyermekeiknek s még késő maradéjkoknak is hasznokot szembetűnőleg munkálódnák véle, s nagy kapitálist adnának előre számokra [415r:] mintegy interesre. Ezek pedig életekben aratnának örömet és mennyei megelégedést, vagyonoknak közjóra lett fordítottásából, holott holtok után különben is más idegennek kéntelenek hagyni, s még néha rossz végekre tékozlandó háládatlan örökösnek megkiméllett gyűjteményeket.

Mennyi nevezetes haszon nem háromlanék végre egy Státus typographiájának felállíthatásából egész státusunkra, annak jövedelméből ugyanis, vagy a maga kebeléből külföldre küldendő academitáit nyomósan segíthetné, vagy pedig a meglett tisztelendő professoroknak a városon élhetésre máig is csekély fizetésekert arra a grádicsra emelhetné, hogy azok a Res Augusta Domival³⁹ küszködni, s emiatt hivatalok folytatásában elkedvetlenül ne kéntelenítettnek. E felett kinyomtatandó kézi könyveinkben neveiket halhatatlanulni szemlélvén, más jeles munkáknak írásaira is tüzet kapnának; és a háznép tarthatás megkönnyebült módjától annyira nem háborított csendességet (melynek jelenléte nélkül remek elmeszülemények ritkán s bajosan származhatnak) ezzel státusunk dicsőségét szemlátomást emelnék.

Majd a tanulóifúság a kézikönyvek irogatásától megszabadulhatván, két vagy három annyi üdőt nyerne a tanulásra s tanítvány oktatásra, s ennél fogva oskoláinkból természetesen még derekabb tanulásu ifjaink a polgári előkelőbb hivataloknak folytatására jobban készülhetett hazafiak származnának – s a más hitágazatúaknak azon eddig is méltatlan vádjok – hogy státusunk a nagyocska hivatalokra nem tud subjectumot előállítani – még jobban megcáfoltatnék.

Azonban a typographia mellett kivántató betűk és címrajzok, metszések, matrixok készítésének megkedvelése által, majd a természettől a szép mesterségeknek ezen nemére hajlandóságot nyert ifjak vállalkoznának, kik belőle reme-

³⁹ Szűkös anyagi javakkal.

ket mutatván, Státusunk sőt nemzetünk s hazánk dicsőségére is a Tóthfalusiak,⁴⁰ Karatsok,⁴¹ Czetterek,⁴² Korék,⁴³ Falkák,⁴⁴ Berkenyek⁴⁵ és Nagyok⁴⁶ jeles serege általok is nevednék; egyszersmind a maga tökéletesítésének s az élet neme válszthatásának újabb mezeje nyilnék fel. Mely, hogy nem képtelen reménység legyen, amaz Erős,⁴⁷ Pap⁴⁸ és Pethes⁴⁹ nevű debreceni tanulókból lett jeles metszők újadon új tanúbizonyosságok.

Mindezek felett a szomszéd országokkal való tudománybéli commercium, vallásunknak, az attól esméretlen volta miatt idegenkedőkkel s megírtózokkal is lehető [415v:] közelebbi s nyomósabb megismertetése – a közönséges világosodás – az anyai nyelv s tudományok pallérozása, a nemzeti character finomulása, a nevelés nagybefolyású terhes munkájának könnyebbedése, az erkölcsöknek szelidülése, a más nagy nemzetek pallérozodottsága grádicsához való közelebbedés, az ízlés kedvesebbé formálódása maroknyi Státusinknak s szentséges vallásunknak a külföldiek előtt való tekintete, mit nem nyerhetnénk általa?

Hogyha netalám valakinek, az a nem várt ellenvetés ötlődnék elméjébe, hogy a felállítandó typographiának nem lenne elég munkája s ennél fogva jövedelme, mindazonáltal egy eleinte avagy csak megfogyatkozott klasszikus könyveinknek, a felsőbb s alsóbb tanítói kézi könyveknek kiadásával, majd a jelenvaló

⁴⁰ Tóthfalusi (Misztótfalusi) Kis Miklós (1650–1702) neves nyomdászra, betűmetszőre utal.

⁴¹ Karacs Ferenc (1771–1838) rézmetsző és térképkészítő. Lásd: PATAKY Dénes, *A magyar rézmetszés története a XVI. századtól 1850-ig* (Budapest: Közoktatásügyi Kiadóvállalat, 1951), 147–148.

⁴² Czetter Sámuel (1765–1829) rézmetsző, Pesten és Bécsben működött. PATAKY, *i. m.*, 93–96.

⁴³ Koréh Zsigmond, Bikfalvi (1761–1793) székely származású rézmetsző, Bécsben működött. PATAKY, *i. m.*, 161.

⁴⁴ Falka Sámuel, Bikfalvi (1766–1826) betűmetsző, rajzoló, rézmetsző, Bécsben és Budán a Magyar Királyi Egyetemi nyomdában működött. PATAKY, *i. m.*, 119–120.

⁴⁵ Berkeny (Berken) János Sámuel (1765–1822) rézmetsző, főleg Bécsben működött. PATAKY, *i. m.*, 77.

⁴⁶ Nagy Sámuel (1783–1845) kolozsvári rézmetsző és rajztanár, fametszőiskolát alapított a kolozsvári református kollégiumban. PATAKY, *i. m.*, 187.

⁴⁷ Erős Gábor (1779–1815), egyike a debreceni rézmetsző diákoknak, de betűt is metszett. Debreceni munkái 1807 és 1811 között készültek, átmenetileg 1807-ben Kolozsvárott is dolgozott. PATAKY, *i. m.*, 117–118.

⁴⁸ Pap József, egyike a debreceni rézmetsző diákoknak, debreceni munkái 1807–1811 között készültek, de átmenetileg Erős Gáborral együtt 1807-ben Kolozsvárott is dolgozott. PATAKY, *i. m.*, 195.

⁴⁹ Pethes Dávid szintén debreceni rézmetsző diák, egy Lengyelországot ábrázoló térképéről tudunk. PATAKY, *i. m.*, 200.

alkalmatosságtól munkásságra buzdított tudósoknak közhasznú elmeszüléményivel, a nyomtatásbéli megkülönböztetett pontossággal, hibátlansággal s csinossággal magához édesítendő idegeneknek kiadandó munkáikkal, mennyi foglalatossága s belőle jövedelme nem lenne egyszerre szerevezve?

S hátha valamint amaz utolsó háznak dicsősége nagyobb lett vala az elsőjénél, úgy Státusunk új könyvnyomtató műhelyének is nagyobb lenne amaz erőhatalommal eltulajdonított hajdonijénál, s valamint sírtak az első templomot is látott Izrael fiai (Ezsd 3,12) a másodiknak építésekor, úgy mű is valahára már amaz első typográphiánk elvesztése által kisajtott siralomkönyvek után édes örömkönyveket hullathatnánk a másodszorinak látásán!

Hogy pediglen az evégre adakozandóknak becses neveik az örök felejdékenységtől megmentődhessenek, talán tanácsos lenne Státusunk valamelyik tudósát megkínálni, hogy az Unitárius Státus hajdoni és új typographiájának történetei, vagy hasonló nevezet alatt, egy munkácskát készítvén, abban amaz elsőnek viszontagságait, úgy e születendőnek felállítására módját, segedelem kútfejeit előadná, s minden fundatorainak neveket fejenként adományok mennyiségével egyetemben örök emlékezetül feljegyezné, s az új typographia ezen munkának kiadásával kezdvén foglalatosságához, nyomtatványaiából minden nevezetesebb benefaktoroknak, úgy minden eklézsiáknak a megyék ládáikban léjendő tartás végett egy egy exemplár küldettetnék. [416r:]

Ezen tárgynak tehát, önnön méltóságához mérséklendő megfontolásáért, s ezen előterjesztésnek a Státus jegyzőkönyvébe egész kiterjedésében léjendő beiratásáért⁵⁰, és az a végre felderülendő boldogabb időbeli végrehajtattatása ki eszközöltetéséért, mindőn alázatossággal esdekleném állhatatosan vagyok a Főtiszteletű Tekintetes püspök és elől ülő urak és a Méltóságos és főtiszteletű Representativum Sz. Consistoriumnak a Státus boldogsága mellett bizgó legküssebb s alázatosabb szolgálja,

Kozma Gergely mp. Sz. Gericei unitárius pap.

Titulus prescripti Plani vel memorialis erat sequens.

Főtisztelendő Püspök és elől ülő Körmöczi János Úrhoz és a méltóságos s Főtiszteletű Repraesentativum Szt. Consistoriumhoz felnyújtott alázatos előterjesztése a Státus typographiaja felállíthatásának nagy tárgyában bennis írt Kozma Gergelynek.

⁵⁰ A jegyzőkönyvbe nem másolták be a konzisztóriumhoz küldött levelet csupán felolvasták, majd a tervezetet kiküldték az egyházkörök lelkészeinek véleményezés véget. Lásd az 1813. január 4-én, Kolozsvárott tartott ülés jegyzőkönyvét: *Protocollum Generale Consistorium VIII. 1812–1816*, 153.

Tisztelendő Esperest és Notárius Urak!

Tiszteletes Szt. Partiális Gyűlés!

Egy Státusunk typographiájának nemlétéből mennyi kár és hátramaradás áradott, felállíthatásából ellenben, mely temérdek haszon és dicsőség háromolhatnék egész Státusunkra átaljában s minden különös tagjaira is személyesen, azt ki ki a Sz. Partiális tagjai közül bölcsen által láthattya.

Minthogy pedig ez az elintézés annál hamarabb érhet kívánt véget mentől többen s elébb léznek pártfogói s előmozdítói, a sok gyengéknek tehetetlen de egyesített tehetsége óriási erőre nevedkévén, s amely tereh alatt az egyes kötél ketté repedne, ott az hármass annyival inkább a többszörözött kötél nehezen szakadván el (Préd 4,2).

[416v:] Bátorokodom ezennel a Sz. Partiális gyűlés tagjainak fejenként azon esedezni, hogy ezen plánomot jóváhagyni, s annak jeléül neveiket alája írni méltóztassanak, ne terheltessenek.

Annyival is inkább, hogy az erdélyi nemes katolikus státusnak három, a reformátusoknak kettő, a lutheránusokénak három, a [z] egyesült görög óhitűeknek egy typographiájok vagyon, akkor, midőn a mi Státusunk egyedül olyan elhagyattatott szegény, hogy egy egész hosszú századnak lefolyása alatt egyetlen egy typographiát nem állathatott, holott kevéssel kellett volna több költség reája, mint egy pár falusi előkelőbb templomra tornyával s harangjaival egyetemben (6 vagy legtovább 8 ezer Rforinttal a legszebb betűjű s 4 sajtójú typographiát fel lehetvén állítani), s hány dicső templom nem épült, azonban, avagy csak a halhatatlan II-ik József császár arany üdőszakaszától fogva Státusunk közös költsége által is gyámolítottva. E felett:

Egy boldogult Mátyus István,⁵¹ rokoninak e részben lett elmellőzésével, költséges typographiáját a Marosvásárhelyi Reformátum Kollégiumnak testálta. Egy Hochmeister Márton⁵² lutheránus létire a kolozsvári Királyi Catholicum Lyceum számára egyik typographiáját még életében odaajándékozta; avagy hát mi unitáriusok és még belső emberek is léve [lévén] (külön külön egyikünk is Státusunknak typographiát nem állíthatván) ki lehetne közölünk az a közjó, Státusunk dicsősége, midnyájunknak személyes, gyermekeink s késő maradékaink haszna s fenn maradandó emlékezete aránt olly érzéketlen holt tetem vagy gutta ütött tag, olyan csak a maga különös hasznáért élő haló vak vezér, ki vagyonyjának

⁵¹ Mátyus István (1725–1802) Marosvásárhely első orvostudora, író.

⁵² Hochmeister Márton (1767–1837) nyomdász, könyvkiadó, szebeni polgármester, Kolozsvárott létesített nyomdáját és könyvkereskedését 1809-ben a Katolikus Lyceumnak adományozta.

azon kicsin részecskéjét, melyet különben is esztendőök által, maga kevés tüstetésével [a. m. tüsténkedésével], vagy anélkül is elkerülhető, s talán némelykor szükségtelen végekre, minden láttattya nélkül elkölthet s szokott is, erre a nagy és századokig megmaradandó emlékezetes szerzeményre fel ne szentelné, én olyant egyet is papi rendünkön nem gondolhatok, s ha csak gondolni merésznélnek is, egész papi rendünknek vakmerő megsértésével kellene magamot vádolnom. Hát még hogy,

A Főtisztelendő Püspök úrnak tudósításánál fogva evégre már 1000 azaz ezer Rforint ígélet lévén egy vagy több Macaenassainktól, a tisztelendő tractuális notáriusunknak deklarációja szerint pedig regius preceptor tekintetes [417r:] Nagy Miklós úrnál 500 azaz ötszáz Rforint úgy szentgericei tekintetes Jakab Imreh úrnál 10 Rforint ígéletben lévén, ha az ígélet magára hagyattatva füstben menni engednők s magunk tehetségünk szerint ajánlandó segedelmezésünket érzéketlenül megvonnók, annyit tennénk, mintha azon ígért másfélezer Rforintot a Státus kasszából gyalázatosan kilopnók, s a Státus typográphiájából születendő minden lehetséges hasznoknak tárházát Herostratusi⁵³ szentségtörő kezekkel felgyújtánók. Végre pedig,

Vajon nem dicséretesebb léssen-e önként és nem erőltetve, s a felett az első megmozdítás dicsőségéből részt véve, hagyni jóvá azt, amit netalán idővel erőltetve is elfogadni kéntelenek lehetünk.

Midőn azért érdekelt plánunknak általam léjendő felolvastatásáért figyelmetes meghallgatásáért, azután pediglen az egész szent gyűlés tagjai által léjendő alája írássért újabban is esedeznem, állandóul vagyok a tiszteletes esprest és notárius uraknak és a tiszteletes Szt. Partiális Gyűlésnek alázatos szolgálója,
Kozma Gergely.

Hogy ezen fennebb leírt plánom a melléje foglalt instanciával egyetemben a Főtisztelendő Consistorium eleiben felhasson, annak nem csak akarói vagyunk, hanem hogy a szerént amint a Tisztelendő Főconsistorium azt bölcsen elhatározandja, ki ki közülünk a typographia felállítására kívántató fundusba szabad akarattól conferálni el nem mulattyuk. Arra ezennel magunkot kötelezzük és egyszersmind kérjük a Szt. Consistoriumot alázatossággal a többi diacesisbéli T. Minster társainknak is ki eszközlendő hathatós felserkentésére egész Státusunk élő tagjaival egyetemben. Melynek bizonyságául tulajdon neve-

⁵³ Hérosztrátosz, hogy nevét ismertté tegye, i. e. 356. július 21-én felgyújtotta Artemisz istennő világszerte csodált templomát.

inket önnön kezeinkkel alája írtuk Szabédon December 29-én 1812-ben tartott partiális gyűlésünkben.

Itt következik az egész marosszéki klérusnak fejenként lett alája írása, úgy mint.

Kovács (alias Szász) Márton mtk., esperest és szabédi pap, Székely István notarius és Káli eklézsia papja, Lövétei András mtk. director és vadadi pap, Kozma János mtk., adsector csokfalvi pap, [417v:] Kozma Gergely mtk., primus movens sz. gericei pap, Lövétei István mtk., assessor, iklandi pap, Sárosi Sámuel mtk., szentlászlói pap, Balla István mtk., assessor és szentkirályi pap, Vitális Mihály mtk., assessor csikszentmártoni pap.

Székely Mózes mtk., szabédi oskolamester, Márkos Elek mtk., káli oskolamester, Nyiredi János mtk., vadadi oskolamester, Kontz Dániel mtk., csokfalvi oskolamester, Máthé János mtk., szentgericei oskolamester, Küsgyörgy Sámuel mtk., iklandi oskolamester, Keméndi Márton mtk., szentlászlói mester, Kozma Mihály mtk., gálfalvi oskolamester, Kovács György mtk., szentmártoni mester, Bán Gergely mtk., nyomáti pap, Gyulai Mózes mtk., iszlói lévita.

Typographiæ apud Unitarios Erigendæ (si fas sit) literalia supeintendentalia provisorio provisorioque modo ad prelaturam diæcesanam missa.

Tiszteletes Esperest és Norátius Uraim

Tiszteletes Partiális Gyűlés, Szerelmesim az Úrban!

Szentséges vallásunk és nemes közönségünk fenn állható s virágzó állapotjának legbizonyosabb állandó talpköve az volna, ha egy typographiát állíthatnánk. Ennek nagykiterjedésű boldogító következéseit nincs miért emlegetnem s előszámlálnom. Csaknem holtnak képzelem mindaddig Státusunkat, míg az élet szovainak hangja tulajdon betűink által, a külső világ füleiben nem zengedezhet. Birtunk mű a boldogságnak ezen mértékével is, de az irigy sors megfosztott ettől, s amidőn a kedvező körülállások viszontag a kedvező szerencsét mű körülöttünk repdesni megengedték, ne ébredjünk-e fel ennek megölelésére? A kár amely egy typographia nem létéből háromlott műreánk megbecsülhetetlen, a haszon mely ennek felállításából következnek boldogító következéseire nézve egészben alig is képzelhető. Ezen érzés gerjesztette vala azon tüzet a marosi nemes kerület jól gondolkodó fiaiban s az egész tiszteletes partiális minden tagjaiban, hogy ebbéli fogyatkozásunk kipótlása iránt gondoskodván a typographia felállításáról plánum készíttetnék.

Közöltetett ugyan ez minden tractussainkban levő egyházi atyánkfiaival, de az üdők mostohasága azt valóságosító sorsban vinni s indítani még ma nem engedti, azonban a jó szerencse kezünken vagyon. Debrentei Gábor úr 6 mázs 18. font igen fájni új betűit eladóvá tévén ez aránt alkalomra is léptünk s mintegy 1250 Rforintokban alkalmasint meg is egyeztünk. Egy sajtóra kellene 700 Rforint, állás s egyéb apparátusokra circiter 500 Rforint és így kétezer 500 vagy 600 Rforintokkal egy nyomtató sajtónk állana fel esztendő alatt.

Ezen szent célra T. inspektor kurátor Nagy Miklós úr, buzgó, kegyes és istenes indulatból ajánlott 500 Rforintokat, s most effective kézben is szolgáltatya. Vallyon ezen példás jótétemény nem szolgálhat-é ösztönül minden buzgó hitbéli kedves atyánkfiaira nézve?

Én azért, minthogy gyengélkedő egészségem miatt, azon nemes környékben lévő tekintetes patrónus urakat, s asszonyokat, s minden más hitbéli tehetősebb kedves atyánkfiait külön külön leveleimmel meg nem szólíthatom, ezen kötelességévé tészem a T. gyűlésnek, hogy maga kebelében levő szolgáltatásait, kik ezen szent végre tulajdon nevek alá írásával jóltevősege aránt assecuratiót küldöttek vala szólítsák meg, hogy most a lehetőségig már ajánlott 500 Rforintok mellé szeretetek gyümölcsét láthatólag mutassák ki, két tiszteletes atyafiak által pedig a T. patrónus urak is, ennek környülállásos előadása mellett tisztelettel kerestessenek meg, s minden adományok és ígérek pontoson feljegyeztessenek, s mint az úrnak oltárára szánt szent ajándék accurate administráltassék. Ügyekezzenek Tiszteletetek mint ennek első megmozdítói, hogy szent célunkhoz most egy első lépéssel közelebb eshessünk. Aki szeretettel vagyok Tiszteletednek az Úrban szerető atyjafia,

Körmöczi János mp. superintendens.

Kolozsvárt, 1814. 20ik. 9ber

Tiszteletes Notárius Uram!

Nem egykönnyen mondhatnám ki azon öröömöt, melyet érzettem az 600. Rforintnak kikerkezésén: oh mely imádandó az isteni bölcs gondviselés, minek-előtte az a gyászos század, mely dicsőséges templomunktól, typográphiánktól erőhatalommal megfosztatott vala, lefolyyna, íme nem csak új dicsőséges templomunk vagyon, hanem typográphiánk is. Én quoquomodo azon lészek, hogy az 1815. [év]ben sajtónk meginduljon. Légyen rajta tiszteletes uram, hogy a consistóriumra jöjjenek ki, mü nem csak de stylo hívtuk, mert én [nem] fogom, ha lehet a Formale Fő Consistoriumot elhalasztani egyszer is. Ennek elhalogatásában sok [418v:] a kár, az animorum unio gyengül, ha kijönnének mindenekről, jobban folyhatna tanácskozásunk. Én nem látom illetlennek, sőt kompetens-

nek, ha maga neve alatt jönnének is ki sub dicta conditione a nyomtatványok, sőt pretensive is lehetne ezt pretendálni. A refectorium iránt is jó a projectum, erről volt még szó ezelőtt is, nehézség ugyan abban, hogy az oskolába benn az árnyék szék mellett hogy lehetne, de lehetne más mód is ebben, csak jó szívű tanácsos társak és segédek kívántatnak mellé. Ozdi uraknak, Gál Elek úrnak is kell vala írnom a segedelmezés iránt. De tiszteletetek pótolják s az adományokat vegyék fel a visitatio protocollumára is speciális e végre készítendő listába is. Meny nyen mentől jobb solemnitással mehet. Az adományokat én megköszöntem, de küldök itt quietantiákat is. Tiszteletes notarius úrnak in reliquo szeretettel nagyon szerető atyjafia az Urban Körmöczi János mtk., superintendens

Kolozsvárott 5va Xbris 1814.

[Nagy Miklós inspector kurátor regius perceptor 1814. dec. 5-én 500 Rft-t adományozott a nyomdára.

Ugyan ekkor Nagy József királybíró 100 Rft-t ugyan erre a célra.]

[420r:]

A tekintetes inspektor kurátor Nagy Miklós Úrhoz utasítottatott Superintendensi levél a typographia tárgyában.

Tekintetes Inspektor Kurátor Úr
Nagytiszteletű Fő Fautor uram!

Azon jó és szent cél, mely szerént egy nyomtató sajtó állíthatása aránt plánumot készítettünk vala, az hadakozás folyta, s egyéb környülállások miatt még függőben nagyon, azonban oly jó alkalmatosság adta elé magát, hogy ezt nem használni vétéknek tartom. Én írtam volt a pesti Universitas typographiája betűöntő műhelye gondviselőjének, erdélyi fiú, jó barátom Bükfalvi Falka Sámuel úrnak, hogy adna specificatiót egy nyomtató sajtó, s ahhoz való betűk mennyiben kerülnének, s jobb móddal, hogy lehetne felállítanunk? Egy sajtóhoz való betűket minden variatióval specificálta 2500 Rforintokban. A sajtót magát pedig 700 Rforintokban, és így in Summa 3200 Rforintokba. Ehhez járulna a fa stelázs s egyéb apróság apparatus. Azonban ezen specificatiója készítésekor Döbrentei Gábor úr is megfordulván Pesten, ki ez előtt egy néhány mázsa betűt öntetett volt maga számára ugyan ott, s ezen eszentdőben itt Kolozsvárott ezen betűkkel is nyomtattatott az Erdélyi Magyar Múzeum, jelentett, hogy ezen betűket eladni s a Bükfalvi Sámuel úr említésére ide is ígerte nekünk, annyiban, amennyiben vásárlotta volt azokat. De lejövén írt Falka Sámuel, megírta, hogy azon betűket

ne bocsássuk más kézre, amint specificatiója mutatja meg. Vásárolhatnók ezeket 1200 Rforintokkal, a sajtó kerülne 700 Rforintba s egyéb apparátus öt vagy hat-száz forintba, részek is 2500 vagy in summo gradu 3000 Rforintokkal egy igen tiszta és fain betűs nyom[t]ató sajtót állíttanánk fel, s addig is még a plánum szerént gyűlendő summából, a végre egy házat, telket vehetnénk az oskolai házakban megindíthatnók, successive több betűket is szerezhethetnénk, ezekkel ugyan egy egész árkusra lehet nyomtatni, de hogy jobb móddal essék, több is kell. Mü azért meghatároztuk, hogy valami módon a vásárt ejtsük meg. Amit H. Petriyevit Horváth Miklós⁵⁴ úr ezen szent végre ígért vala 1000 Rforintot, ennek halálával elvesztettük. Valamint minden egyebet is, signanter a megígért papiros malmat is, melynek a Jára vizen helyet is oculáltunk, de mindezek elenyészett. Az élőkhez folyamodunk hát. A Tekintetes Úr tett vala egy istenes ígéretet ezen szent végre, amiképpen emlékezem s tudom 500 azaz ötszáz Rforintokba. Én bátorkodom a [420v:] tekintetes úrnak ezen környülállásos megírást oly céllal tenni, hogy ha a Tekintetes Úr is jónak találja ne bocsássuk el azon vásárt a kezünkről. A kaszszánkból kicsinálni lehetetlen, s ha nem segítettünk bizonyoson elmarad.

Egy olyan tárgy ez Tekintetes Úr, mely örök emlékezetet von maga után, igen sok befolyású haszonnal boldogító következesei Státusunkot dicsőítenék, s aki ebben eszköz léssen örökös háládatosság követi nyomait. A fundációk, amint látjuk több változások alá vagynak vettetve. Egyik emberi kar ajál ad legal, s azon nyom háládatos is ez iránt hozzá, a másban akik következnek már háládatlanab-bak, legalább az a rész, mely nem mindenkor a közjó szent céljára tárgyaz, s eb-ből következett sok jó intézetek elenyészete, melyet a privát haszonkeresés úgy elnyelt, mint a fáraó hét kövér teheneit a hét ösztövérek. Azonban az illetén szent végre szánt áldozattétel annál állandóbb s tartósabb, minél inkább ki va-gyon véve a privát haszonra való vágyódás vagy kívánság határai közül. Azon áldozattétel mely egy nyomtató sajtó felállítására fordíttatik, azon érzéketlen érc betűkbe, vasakba, fákba s fekvő fundusba lévén helyeztetve, s mintegy belégyö-kereztetve a privatismus, s akár mely viszontagságoktól is sokkal bátorságosabb ezen tekintetben csak in privato és sub sigillo secreti bátorkodom gondolatomat jelenteni, s instálom is maradjon közöttünk, ha complementumát akármely kör-nyülállás meggátolná. A Tekintetes Úr, amint nekem is kinyilatkoztatni per apices méltóztatott, kegyesen gondolkodott Státusunk boldogítása aránt, s bizo-nyos rendelést is fogott tenni. Mi légyen abban nem tudom, de én minden tekin-tetben jónak és szentnek találom s látom azt, sőt talán minden kérdésbe tehető

⁵⁴ Petrichevich Horváth Miklós 1805-től haláláig, 1814-ig az unitárius egyház főgond-noka volt.

környülállásokra nézve is a legjobbnak, ha azt egy sajtó felállítására fordítani méltóztatnék. Ennek örömét érné még ez életben, s mennyivel édesebb volna a visszaemlékezés: ezt én cselekedtem. Ezen buzgó törekedésem kinyilatkoztatása ne legyen a Tekintetes Úr megsértésére vagy terhére. Csak privát vélekedésem, nem közlöttem senkivel, s megnyugszom a Tekintetes Úr ez aránti maga kinyilatkoztatásával, ha mindjárt az nem volna is kedvező kinézéseim szerint, én legalább megteszek minden lépést lelkesmeretesen addig, míg ezen hátralevő életben néhány napjaimot még megérem s eltöltem [421r:] s bizonyosan a legnagyobb meglepéssel fogom béhunyni szemeimet, ha valahára láthatom törekedésem teljesedését, alázatos tisztelettel lévén, a Tekintetes Inspektor Kurátor Úrnak alázatos szolgája,

Körmöczi János mp. unitárius superintendens

Kolozsvár, 30-a 8bris, 1814.